

SURİYE'DE İNSANİ DURUM

Riad Domazeti

İNSAMER

İHH İNSANİ VE SOSYAL ARAŞTIRMALAR MERKEZİ
IHH HUMANITARIAN AND SOCIAL RESEARCH CENTER
مركز البحوث الإنسانية و الاجتماعية

Referans için: Domazeti, Riad. "Suriye'de İnsani Durum". İNSAMER Araştırma 130. Aralık 2020.

Araştırma 130

2010 yılı sonlarında Tunus'ta başlayan Arap Baharı protestoları, 15 Mart 2011 tarihi itibarıyla Suriye'yi de etkisi altına almıştır. Hızla kanlı bir iç savaşa dönüşen olaylar, o tarihten bu yana Suriye'de büyük bir siyasi ve insani krize yol açmış durumdadır. Bugün birkaç parçaya bölünmüş olan Suriye topraklarının yarısı rejim tarafından kontrol edilirken, %35'i terör örgütü PKK'nın Suriye kolu PYD/YPG'nin, kuzeybatıdaki İdlib kenti de muhaliflerin kontrolündedir. Kuzey Suriye'nin Türkiye sınırından itibaren bazı kesimlerinde de Türkiye'nin operasyonları söz konusu olmaktadır.

Günümüz itibarıyla Suriye nüfusunun yaklaşık %60'ı mülteci konumundadır ve Suriye halkı siyasi çözümsüzlük nedeniyle yaklaşık 10 yıldır ağır mağduriyetler yaşamaktadır. 6 milyonu aşkın Suriyeli ülke içinde (iç mülteci=IDP), 6 milyonu da ülke dışında olmak üzere 12 milyondan fazla insan yaşadığı yeri terk etmek

zorunda kalarak mülteci konumuna düşmüştür. Ülkenin başta petrol olmak üzere su ve tarım kaynakları da büyük ölçüde Suriyelilerin kontrolünden çıkmıştır. Bu durum halkın günlük yaşamını, ekonomik durumunu ve hepsinden önemlisi psikolojisini altüst ederek büyük bir toplumsal travmaya sebep olmaktadır.

Suriye'de yaşanan savaş hâlen önemli can ve mal kayıplarına yol açmakta, ülkenin altyapısına büyük zararlar vermektedir. Ülkede hükümet güçleriyle diğer silahlı aktörlerin özellikle mültecilerin yoğun olduğu bölgelere insani erişimi engellemesi, zaten kötü olan yaşam koşullarını daha da zorlaştırmaktadır. Hasılı Suriye'de devam eden savaş, uluslararası insani hukukun, insan hakları hukukunun ve sivillerin korunması ilkesinin en geniş ölçüde ihmaline dair sayısız örnek barındırmaktadır.

Londra merkezli Suriye İnsan Hakları Gözlemevi (SOHR) verilerine göre, 600.000'i aşkın insanın

İNSAMER
İHH İNSANİ VE SOSYAL ARAŞTIRMALAR MERKEZİ
IHH HUMANITARIAN AND SOCIAL RESEARCH CENTER
مركز البحوث الإنسانية و الاجتماعية

hayatını kaybettiği savaşta, geride kalanlar da büyük bir insani krizle karşı karşıyadır. Ölenlerin en az 96.000'inin sivil olduğu, kalanının ise çatışan grup üyeleri olduğu belirtilmektedir. 2011'den Mart 2020'ye kadar Suriye'deki çatışmalarda ölenlerin 29.357'sinin çocuk, 28.394'ünün kadın olduğu kaydedilmektedir. Yine bu dönemde Esed güçlerince uygulanan işkenceler sebebiyle 14.451 kişinin öldüğü belirtilmektedir. Suriye'de resmî kaynaklarda son 10 yılda gözaltına alınanların sayısı 148.191 olarak verilse de muhalifler ülkede hapsedilen veya kaybolan insan sayısının 500.000'i bulunduğunu belirtmektedir.¹

2011 yılından bu yana doğan Suriyeli çocukların yaklaşık 1 milyonu mülteci olarak dünyaya gözlerini açmıştır. Kuzey Suriye'deki sekiz vilayette, okul çağındaki 2,1 milyon çocuk düzenli eğitim imkânından mahrumdur. Suriye'deki her dört okuldan biri hasar görmüş, yıkılmış veya barınak olarak kullanıldığı için işlevini kaybetmiş durumdadır. Dünya Bankası verilerine göre Suriye'deki evlerin üçte biri, hastane ve eğitim kurumlarının yarısı yıkılmış yahut kullanılamaz hâle gelmiştir.

Bugün 11,1 milyon Suriyeli insani yardıma ihtiyaç duymaktadır ve bu insanların büyük çoğunluğu sınırlı miktarda yardım alabilmektedir; yaklaşık 9 milyon Suriyelinin de yeterli gıdaya erişemediği belirtilmektedir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra meydana gelen en kötü insani krizin Suriye'de yaşandığını kaydeden Birleşmiş Milletler (BM), ülkede 2,9 milyon kişinin kalıcı olarak sakat kaldığını açıklamıştır.² Suriye'deki savaş bugün sona erse dahi, ülkenin ekonomik ve toplumsal olarak ayağa kalkması için 40 yıl gerektiği belirtilmektedir.

Bugün Suriye'de 1 milyon kişi acil gıda ihtiyacı içindedir. Ağır ekonomik sorunlarla mücadele eden sığınmacılar, ayrıca Covid-19 salgınına karşı da korunmasız durumdadır. Mevcut koşullar altında özellikle kış mevsiminin gelmesiyle daha da zorlu bir sürece giren Suriyeli mültecilerin acil insani yardıma olan ihtiyaçları daha da artmıştır.

Rakamlarla Suriye'deki İnsani Kriz

600.000'i aşkın insan hayatını kaybetti.

500.000'e yakın insan hapsedildi veya kayboldu.

6 milyondan fazla kişi ülke içinde yerinden edildi.

6 milyondan fazla kişi başka ülkelere sığındı.

Evlerin en az üçte biri yıkıldı veya hasar aldı.

İnsani yardıma ihtiyaç duyan Suriyelilerin sayısı 11,1 milyona ulaştı.

Hapishanelerinde 100.000 kişinin öldürüldüğü tahmin ediliyor

Suriye'deki hastane ve okulların yarısı savaşta hasar aldı.

İnsani Durum

Suriye'deki çatışmalara bağlı olarak gelişen koşullar sebebiyle ülke genelinde 11,1 milyon kişi insani yardıma ihtiyaç duymaktadır; ayrıca yaklaşık 9 milyon kişi de yeterli gıdaya erişememektedir. BM verilerine göre büyük çoğunluğu yoksulluk sınırı altında yaşayan Suriyeliler arasında işsizlik ve güvenilir bir barınaktan yoksun olmak en temel sorunlar arasındadır. Savaş, Amerikan yaptırımları, Covid-19 pandemisi ve İdlid'de yaşanan son çatışmalar, ülkede gıda, yakıt ve diğer kritik ürünlerin fiyatlarının iyice yükselmesine yol açmış durumdadır. Temel gıda fiyatları 2019'un sonundan bu yana yüzde yüzün üzerinde artmıştır. Bugün gıda fiyatlarının çatışmalardan önceki döneme göre 20 kat daha yüksek olduğu Suriye'de, her 10 kişiden 6'sının şiddetli yoksulluk içerisinde olduğu kaydedilmektedir.

Kuzeybatı Suriye'de Türkiye sınırına yakın bölgelerde yerinden edilmiş yaklaşık 2,8 milyon kişi, insani yardıma muhtaç durumdadır. Temiz içme ve kullanma suyuna erişim, altyapı ve sağlık hizmetleri, çatışmalarla birlikte ciddi oranda sekteye uğramıştır. Tüm ülkede tedarik zinciri, elektrik hizmetleri ve bakım onarım

kapasitesi neredeyse çökmüştür. Bu durumun etkileri özellikle Halep, Rakka, Deyrizor, İdlib, Humus ve Şam kırsalında ciddi boyutlarda hissedilmektedir.³

Ülkede sağlık tesisleri hedef alınmaya devam etmekte, sağlık hizmeti verilmesi ve tıbbi malzeme sevkiyatı gün geçtikçe daha da zorlaşmaktadır. Örneğin Rakka'da bazı silahlı grupların bölgeye tıbbi malzeme girişini engelledikleri belirtilmektedir. Suriye'de resmî verilere göre çatışmaların başlangıcından bu yana 460'ın üzerinde sağlık çalışanı öldürülmüştür.

Yaşanan savaşın etkisiyle ülkedeki tüm ekonomik faaliyetler kesintiye uğramış, üretim azalmış ve ülkenin yabancı para rezervleri neredeyse tükenmiştir. Kamu borcu millî gelirin bir buçuk katına çıkmıştır. Millî gelir hesaplarına bakıldığında gayrisafi hasıla 2010 verilerine göre %63 oranında düşmüştür. Yapılan hesaplamalar, ülkedeki kaybın son yedi yılda 226 milyar dolara çıktığını göstermektedir. Suriye makamları 2011'den bu yana petrol ve gaz sektöründeki kaybın 74 milyar dolara ulaştığını belirtmektedir. Ülkede hâlihazırda ciddi bir yakıt sıkıntısı söz konusudur, rejim kontrolündeki bölgelerde dahi insanlar evlerini ısıtmakta zorlanmaktadır.⁴

BM verilerine göre, yaşanan savaş sebebiyle Suriye'deki yaklaşık 17 milyon sivilinden 13 milyonu temel ihtiyaç maddelerine düzenli olarak erişememekte; savaşın yol açtığı güvenlik kaygıları yanı sıra açlıkla da mücadele etmek zorunda kalmaktadır. Dünya Gıda Programı (WFP), Suriye'deki "genel gıda güvensizliği" tehlikesine dikkat çekerek 6,5 milyon Suriyelinin gıda ihtiyacını karşılayamadığını, dolayısıyla sürekli yardıma ihtiyaç duyduğunu açıklamıştır. WFP tarafından hazırlanan rapora göre, Suriye'de bir ailenin gıda giderleri nisan ayında bir önceki aya göre %12, bir önceki yılın aynı dönemine göre %100'den fazla artmıştır. Raporda, şiddet ve çatışmaların yanı sıra Covid-19 pandemisi sebebiyle hasadın yapılamaması, pazar ve marketlere sevkiyatın gerçekleştirilememesi, gıda fiyatlarındaki artışın temel nedenleri olarak kaydedilmektedir.⁵

Artan fiyatların insanların suya, ekmeğe ve gıdaya ulaşmasını neredeyse imkânsız hâle getirdiği belirtilmektedir. Un sıkıntısının da yoğun olarak yaşandığı ülkede, ayrıca fırınların bombalanması, hem kamplarda hem de şehirlerde ekmek kıtlığına sebep olmaktadır.⁶

Mülteciler ve Kamplar

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra en büyük zoraki yerinden edilmenin yaşandığı Suriye'de yüz binlerce aile parçalanmış, yurdundan ayrılmak zorunda kalan milyonlarca insan başka ülkelere sığınmıştır. 2011 yılında 22 milyon olan Suriye nüfusu, 2019 yılında 18 milyona gerilemiştir. Başka ülkelerde mülteci durumundaki 6 milyonu aşkın Suriyeli bu rakama dâhil değildir. Suriye krizinin başlangıcından bugüne kadar 12.270.000 kişi yerinden edilmiştir⁷ ve 1 milyona yakın Suriyeli çocuk mülteci olarak doğmuştur.

BM verilerine göre çatışmaların yoğun olduğu yerlerdeki halk başta Türkiye olmak üzere Lübnan, Ürdün, Irak, Mısır, Kuzey Afrika ve Avrupa ülkelerine göç etmiştir. 3,6 milyonu Türkiye'ye olmak üzere 6,7 milyon Suriyeli, bölgedeki diğer ülkelere sığınmıştır.

Komşu ülkelere geçen 6,7 milyon Suriyeli mültecinin %93,7'si mülteci kampları dışında kalmaktadır ve bu insanların %60'ından fazlası ağır bir yoksulluk içindedir.

Ülkelere Göre Suriyeli Mülteci Sayıları (Ekim 2020)	
Ülke	Suriyeli Mülteci Sayısı
Türkiye	3.635.410
Lübnan	1.200.000
Avrupa ülkeleri	884.461
Ürdün	657.000
Irak	233.224
Mısır	120.154
Kuzey Afrika	29.275

BM'ye göre Suriyeli mülteci ailelerinin %60'tan fazlasında en az bir sakat birey bulunmaktadır. Bazı kaynaklarda Lübnan ve Ürdün'deki Suriyeli mültecilerin beşte birinin engelli olduğu belirtilmektedir.⁸

Suriye içinde yerinden edilmiş yaklaşık 6,2 milyon kişi vardır ve bunların da 2,5 milyon kadarı çocuktur. Bu insanların yaklaşık 2 milyonu ise ikinci veya üçüncü defa yerinden edilmiş kişilerdir.⁹ Suriye'de yerinden edilenler ağırlıklı olarak kamplarda, tanıdıklarının yanında veya imkânları ölçüsünde kendi kiradıkları yerlerde kalmaktadır.¹⁰

Muhaliflerin ve onlara destek olan sivil Suriyelilerin sıkışıp kaldığı İdlib kenti, mülteciler konusunda en sıkıntılı yerlerin başında gelmektedir. Toplam 3 milyonu aşan kentteki nüfusun 1,1 milyonu çadırlarda veya geçici bir konaklama biriminde yaşamaktadır. İnsanların büyük bölümü çadır kamplarda yahut yardım kuruluşlarınca yapılan briket evlerde kalmaktadır.

Suriye rejimi tarafından yerinden edilenler için güvenli bir sığınak olarak algılanan sınır bölgeleri, milyonlarca insanın akınına uğramıştır. Başlangıçta bu bölgelere gelenler kamplarda kalmak yerine daha "tercih edilebilir" alternatifleri değerlendirmiş ve bir tanıdıklarının veya akrabalarının yanına gitmiş ya da imkânı olanlar kiradıkları evlere yerleşmiştir. Kamplara yerleşmek ise genellikle son çare olarak görülmüştür. Ne var ki çatışmaların uzaması, tercih edilebilir seçenekleri çok çabuk tüketmiş ve bu sebeple yerinden edilen pek çok kişi doğrudan kamplara yönelmek durumunda kalmıştır.¹¹

Suriye-Türkiye sınırına yakın Kuzeybatı Suriye'de yaklaşık 405 kamp ve geçici barınma merkezi olduğu belirtilmektedir. Rakamlar net olmamakla birlikte, 575.000'i aşkın kişinin bu iptidai kamplarda yaşadığı tahmin edilmektedir.¹² Olumsuz kamp koşulları mülteciler arasında pek çok soruna yol açmaktadır. Kamplarda kalanların %81'ini kadın ve çocukların oluşturması ise buralardaki durumu çok daha kırılgan bir hâle getirmektedir.

Türkiye sınırındaki kampların en büyüğü Atme Kampı'dır. Bu bölgedeki kampların nüfusunu çoğunlukla İdlib, Hama ve Halep vilayetlerinden yerinden edilmiş insanlar oluşturmaktadır. Kampların nüfusu sürekli olarak artmaktadır. Kuzey Suriye'deki kampların çoğu, uygun bir planlama yapılmadan kurulduğu için temel hizmetler dâhil buralara herhangi bir insani müdahalede bulunmak oldukça zordur. Kampların düzensiz yapısı ve koordinasyonsuzlukları kamp yönetimlerine de yansımaktadır. Genellikle gerekli niteliklere sahip olmayan kesimler tarafından yönetilen kamplarda kimi zaman çok ciddi güvenlik sorunları yaşanmaktadır.¹³

Kamplarda gıda ve barınma konusu en temel sorunlardır. Mevcut koşullarda genellikle günde iki öğün gıdaya erişimin olduğu kamplarda bir sonraki öğünün gelip gelmeyeceğinin ya da ne zaman geleceğinin hiçbir garantisi bulunmamaktadır. Kamplarda kalanlar, aşırı yoksulluk nedeniyle yerel pazarlardan yiyecek temin etmekte de büyük zorluk yaşamaktadır.

Kampların aşırı kalabalık oluşu, geniş aile yapısı ve ailelerin çadırlarda iç içe yaşaması, mahremiyetin korunamaması, işsizlik vb. sorunlar, insanlarda fiziksel ve psikolojik pek çok probleme yol açmaktadır. Planlı bir şekilde inşa edilmedikleri için çok ciddi altyapı sorunlarının olduğu kamplarda yıllardır kullanılan çadırlar da iyice yıpranmış durumdadır. Anneler çocuklarını sıcak tutmak için farklı yöntemler denese de soğuktan ölümlerin önüne geçilememektedir.

Kamplardaki en önemli sorunlardan biri de sağlık hizmetlerine erişim konusudur. İlaç, sağlık çalışanı ve sağlık tesisi eksikliği çok fazla olan kamplarda ishal, cilt hastalıkları, ateş, solunum yolu hastalıkları ve psikolojik travma en sık görülen rahatsızlıklardır.

Bunlar dışında kamp sakinlerinin en önemli sorunu hijyendir. Birçok kampta düzenli bir tuvalet ve kanalizasyon sistemi yoktur; duş almak için uygun koşullar bulunmamaktadır. Yeterli temiz suya erişimin çok kısıtlı olduğu kamplarda, kadın ve çocuklar genellikle mahremiyet, güvenlik ve hijyenle ilgili

endişeler nedeniyle mevcut tuvalet ve duşları kullanamamaktadır.

Sınır bölgesindeki kampların üçte ikisinde okul olmaması sebebiyle çocuklar uzak mesafelerdeki başka kamplara gitmek zorunda kalmaktadır. Ancak güvenlik riskleri yüzünden aileler çocuklarını başka bir kampa göndermek istememektedir. Ayrıca vardiya ile çalışan mevcut okullardaki eğitim kalitesi de bir hayli düşüktür.¹⁴

Fırat'ın doğusunda PYD/YPG kontrolünde toplam yedi kamp vardır. Ayn İsa ve Mebruka kampları ile ilgili herhangi bir veri bulunmazken, Eski Doğu Membiç, Yeni Doğu Membiç (2.833), Tuahina (1.941), Mahmudli (6.122), Abu Haşab (5.466), Arishah (5.585) ve El-Hol (69.015) kamplarında yaklaşık 95.000 kişinin barındığı belirtilmektedir.¹⁵

Buralardaki kamplarda yaşayan Suriyelilerin yaklaşık %90'ı derme çatma barınak ve çadırlarda kalmaktadır. PYD kontrolündeki bu kamplardaki mültecilerin %90'ı sürekli acil insani yardıma muhtaç durumdadır ve hijyen ve sanitasyon eksikliği kamplarda çeşitli hastalıkların yaygınlaşmasına neden olmaktadır. Duş ve tuvaletlerin yetersiz oluşu, gıda güvenliğinin olmayışı kamplardaki en temel sorunlardır.

Altyapı

Suriye'deki çatışmalar devam ettiği için ülkede 2011'den bu yana yaşanan yıkımı tam olarak tespit etmek mümkün olamasa da mevcut rakamlar bile durumun vahametini ortaya koymaya yetmektedir. Dünya Bankası 2017 yılında geniş kapsamlı bir rapor hazırlamış ve Suriye'de savaşın ortaya çıkardığı maliyeti tespit etmeye çalışmıştır. Rapora göre çatışmaların yoğunlaştığı Halep ve Humus başta olmak üzere tüm ülkenin altyapısı ciddi şekilde zarar görmüştür. Ülkede toplam ev stokunun %8'i tamamen yıkılmış, %23'ü hasar görmüştür. Barınma kadar sağlık ve eğitim altyapısı da savaşta büyük yara almıştır. Sağlık tesislerinin %16'sı yıkılırken %50'si de hasar

görmüştür. Benzer şekilde eğitim kurumlarının %10'u yıkılmış, %53'ü hasar almıştır. Bunların yanında su üretim ve arıtma tesisleri de zarar görmüştür. Su işleme tesislerinin üçte ikisi, pompa istasyonlarının yarısı, su kulelerinin üçte biri, arıtma tesislerin dörtte biri ve her altı su kuyusundan biri yıkılmış veya hasara görmüştür. BM, savaşın başlamasından bu yana ülkede yerle bir olmuş evlerin maliyetinin 400 milyar dolar civarında olduğu tahmininde bulunmaktadır.¹⁶

Altyapının yıkılması hasta ve yaralıların zaten sınırlı olan tedavi imkânlarına erişimine büyük darbe vurmuştur. Ülkede hastanelere ve sağlık kuruluşlarına olduğu kadar, başta doktorlar olmak üzere tüm sağlık çalışanlarına, sağlık araçlarına ve hatta hasta ve yaralılara yönelik sistematik saldırılar devam etmektedir. Yaşanan saldırılar sebebiyle Suriye sağlık sistemi çok büyük yara almıştır. Öyle ki hayati ameliyatların dahi anestezi uygulanmadan yapıldığı, doğumların hiçbir tıbbi yardım olmadan gerçekleştirilmeye çalışıldığı belirtilmektedir.

Covid-19 salgınıyla birlikte milyonlarca yerinden edilmiş Suriyeli çok daha zorlu bir süreç içine girmiştir. İnsanlar gündelik işler dahi bulamaz hâle gelmiş; salgının ekonomik etkisi gıda, ilaç ve temiz su gibi temel ihtiyaç maddelerine erişimi daha da zorlaştırmıştır. Mülteci kamplarında veya çok kalabalık ortamlarda kıt kanaat bir arada yaşamaya çalışan binlerce insan, salgın sebebiyle çok büyük risk altındadır.¹⁷ Bölgede altyapı eksikliği yüzünden yaşanan su sıkıntısı, virüse karşı en etkili mücadele olan hijyen koşulunun sağlanmasına da imkân vermemektedir. Ayrıca enfekte olan kişilerin tespiti için Covid-19 test kiti bulunmaması, hastalığın yayılmasını önleme konusunda ciddi bir sorun oluşturmaktadır.

İhtiyaçlar

Özellikle kış aylarında mültecilerin barınak ihtiyacının karşılanması için bir acil eylem planı hazırlanması gerekmektedir. Bu noktada hayata geçirilen Briket Ev Projesi sorunun çözümüne önemli katkı sağlamış olsa da hâlen çadır kamplarda yaşayan binlerce sığınmacı vardır.

Yaralı ve hastaların tedavilerinin yapılabilmesi için donanımlı sağlık merkezleri inşa edilmesi gerekmektedir.

Kamplarda bir arada yaşayan insanların hayatlarının normalleşmesini sağlamak adına ortak sosyal alanlar oluşturulması büyük önem arz etmektedir. Bu amaçla mescit, cami ve kültür merkezleri inşa çalışmalarının başlatılmasında büyük fayda vardır.

Bunlar dışında sahadaki durum aşağıdaki alanlarda acil yardıma ihtiyaç olduğunu göstermektedir:

- Başta temel ihtiyaç olan un olmak üzere her türlü gıda maddesi
- Temizlik malzemeleri

- Isınma için bölge koşullarına uygun soba ve diğer yakacak kalemleri
- Yetişkinler ve çocuklar için kışlık giyim malzemeleri ve botlar
- Battaniye, yorgan, yastık ve sünger gibi uyku gereçleri
- Her türlü mutfak araç ve gereçleri
- Her türlü ev mefruşatı
- Yağmurluk ve şemsiye gibi kışlık malzemeler
- Bebek bezi, süt tozu ve bebe bisküvisi
- Hasta bezi

Sonnotlar

¹ <https://sn4hr.org/>

² <https://turkish.aawsat.com/home/article/1636361/%E2%80%8Bsurkiye-ikinci-d%C3%BCnya-sava%C5%9F%C4%B1E2%80%99ndan-sonraki-enb%C3%BCy%C3%BCk-insani-drama-sahne-oluyor>

³ https://www.humanitarianresponse.info/sites/www.humanitarianresponse.info/files/documents/files/Response%20Plan%20%282014-2015%29_TURKISH.pdf

⁴ <https://ilke.org.tr/ic-savasin-ekonomik-etkileri-ve-suriyenin-yeniden-yapilandirilmesi>

⁵ <https://www.dw.com/tr/bm-pandemiyle-i%C3%A7-sava%C5%9Ftaki-%C3%BClkelerde-g%C4%B1da-fiyatlar%C4%B1-artt%C4%B1/a-53408876>

⁶ <https://www.ihh.org.tr/public/publish/0/139/suriye-raporu-2012---2019-web.pdf>

⁷ <https://ccmcluster.org/operations/syria>

⁸ <https://turkish.aawsat.com/home/article/1636361/%E2%80%8Bsurkiye-ikinci-d%C3%BCnya-sava%C5%9F%C4%B1E2%80%99ndan-sonraki-enb%C3%BCy%C3%BCk-insani-drama-sahne-oluyor>

⁹ <https://www.unhcr.org/sy/internally-displaced-people>

¹⁰ <https://www.acu-sy.org/en/wp-content/uploads/2015/05/IDP-Camp-Monitoring-Report-4.pdf>

¹¹ https://www.humanitarianresponse.info/sites/www.humanitarianresponse.info/files/documents/files/Response%20Plan%20%282014-2015%29_TURKISH.pdf

¹² <https://data.humdata.org/dataset/idp-camps-monitoring-november-of-2018>

¹³ <https://www.acu-sy.org/en/wp-content/uploads/2015/05/IDP-Camp-Monitoring-Report-4.pdf>

¹⁴ <https://www.acu-sy.org/en/wp-content/uploads/2015/05/IDP-Camp-Monitoring-Report-4.pdf>

¹⁵ https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/REACH_SYR_Factsheet_NortheastSyria_CampandInformalSiteProfilesRound6_AllProfiles_Oct2019.pdf

¹⁶ <https://ilke.org.tr/ic-savasin-ekonomik-etkileri-ve-suriyenin-yeniden-yapilandirilmesi>

¹⁷ <https://www.unrefugees.org/news/syria-refugee-crisis-explained/>